

IRMA CARANNANTE
Università di Napoli L'Orientale
icarannante@unior.it

PROVOCĂRILE TRADUCERII. CONSIDERAȚII ASUPRA „LIMBAJULUI DE LEMN” ÎN ROMANUL *SUPUNEREA*, DE EUGEN URICARU

Rezumat

Studiul de față își propune să investigheze un anumit cod lingvistic care a fost folosit în România în anii comunismului și relația sa imediată cu anumite contexte istorice și politice. Vom trece deci la analiza unor exemple de limbaj de lemn folosit în literatura produsă în România după apariția stalinismului. Concret, această analiză se concentrează pe prezența expresiilor create în această „nouă limbă” într-un roman al scriitorului român Eugen Uricaru, *The Submission*, și modul în care aceste expresii apar în versiunea italiană pornind de la traducerea lor. Se va observa că mecanismele lingvistice ale „românului sovietizat” extrapolate din textul lui Uricaru sunt indicative ale unui limbaj al puterii, limbă care se construia în paralel cu afirmarea inițială a statului totalitar român.

Cuvinte cheie: Romania, Limbaj de lemn, Eugen Uricaru, *Supunerea*, Romanian literature

Abstract:

This study aims to investigate a linguistic code that was used in Romania during the years of Communism Regime and its relationship with historical and political contexts. Therefore, this article will analyse some examples of the “wooden language” used in the literature produced in Romania after the Stalinism. Specifically, this study focuses on the expressions created in this “new language” in a novel by the Romanian writer, Eugen Uricaru, *The Submission*, and will focus on how these expressions appear in the Italian translation. Noteworthy is that these “linguistic mechanisms” of the “Sovietized Romanian”, extrapolated from Uricaru’s text, show a language of power, a language that was built parallel to the affirmation of Romanian totalitarian regime.

Keywords: Romania, Wooden Language, Eugen Uricaru, *Supunerea*, Romanian literature

Togliere a uno scrittore
quello che gli è più proprio,
cioè la sua lingua,
e fargli parlare un'altra lingua,
senza che in questo passaggio
egli smarrisca la sua identità,
rappresenta il rischio
di ogni traduzione¹.

În general, să știe că a traduce înseamnă a transfera un cuvânt, o expresie, un text dintr-o limbă în alta. Pentru Umberto Eco a traduce înseamnă „a spune aproape același lucru”. Această afirmație aparent simplă ascunde două probleme serioase care îngreunează sarcina traducătorului. În primul rând, trebuie avut în vedere că de multe ori este dificil de stabilit ce înseamnă să spui „același lucru”, și, în al doilea rând, în fața unui text de tradus nu se poate ști exact care este „lucrul” de tradus, iar, în unele cazuri, este greu de spus chiar ce înseamnă „asta”². Problema fundamentală însă constă în acel „aproape”, așa cum subliniază Eco, în fața căruia traducătorul se confruntă cu o serie întreagă de dileme pe care trebuie neapărat să le ia în considerare pentru a obține o traducere satisfăcătoare.

Dintre toate acestea, una intrigă în mod special prin complexitatea ei. Fiecare limbă posedă o serie de sisteme și subsisteme, printre ele regăsindu-se mereu *idiolectul*³, sistem tipic pentru o comunitate sau pentru un vorbitor, care face posibilă crearea unei limbi puternic particularizate, vizibil desprinsă, depărtată de cea oficială, variind în funcție de spațiul în care și de timpul la care se vorbește (și, uneori, dar sensibil mai rar, se scrie). În *Dicționarul de retorică și stilistică* al lui Angelo Marchese, sub titlul *idioletto* urmează definiții care subliniază mai mult natura problematică a noțiunii decât eficacitatea ei:

L'idioletto è l'uso della lingua proprio di ogni individuo, il suo linguaggio o 'stile' personale, prescindendo dal gruppo in cui l'individuo è in-

¹ A. Prete, *Introduzione*, in G. M. Anselmi (a cura di), *Mappe della letteratura europea e mediterranea. III. da Gogol' al Postmoderno*, Milano, Bruno Mondadori, 2001, p. XIII.

² U. Eco, *Introduzione in Dire quasi la stessa cosa. Esperienze di traduzione*, Milano, Bompiani, 2013, p. 9.

³ Apelând la surse specializate mai în adâncime, vom întâlni explicații de felul următor: „Noțiunea de i[diolect] implică existența unei varietăți nu numai de la o țară la alta, de la o regiune la alta, de la o clasă socială la alta, ci și de la o persoană la alta” (Cf. Gh. Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de termeni lingvistici*, București, Editura Teora, 1998).

serito; [...] Più recentemente la parola è stata assunta, in sede di critica letteraria, come sinonimo di linguaggio particolare di uno scrittore, se non addirittura dello stile⁴.

Într-adevăr, noțiunea de idiolect este în multe privințe incomodă. Indiferent de dificultățile de definire în context retórico-stilistic, idiolectul este asociat, în cea mai mare parte, cu rezistența și singularitatea universului comunicativ și, poate, cu o contradicție intrinsecă⁵. Idiolectul nu numai că pare să încalce garanția codului, dar chiar pare să o ignore. Cu toate acestea, este necesar să se considere că idiolectul, în coexistența realităților lingvistice, ar putea sugera un model semnificativ mai bogat de experiență lingvistică a lumii, și anume că el, parcă trezit dintr-un soi de somn lingvistic, după ce a apărut ca un accent pe stil, ar putea reînnoi strategiile estetice, plăsându-se dincolo de elocvența comună și devenind capabil de transformări extra-retorice⁶.

Inserarea idiolectului într-o istorie concretă va arăta că se stabilește o relație între el și convenție, îndeplinind o funcție nu doar stilistică, ci și ideologică⁷. Obiectivul acestei lucrări nu se dorește a fi o investigație pur lingvistică, ci mai degrabă una asupra relației amintite, a unui anumit tip de limbaj cu anumite contexte istorice și politice, în speță cel al societății românești de la finele celui de-al Doilea Război Mondial, așa cum este el redat în unele opere literare.

Astfel, ne vom concentra de aici încolo asupra unui anumit cod lingvistic care a fost folosit în România cu preponderență în anii comunismului, când la conducerea țării s-a instalat Partidul Comunist Român, în urma abdicării forțate a Regelui Mihai I al României, la 30 decembrie 1947. De altfel, după a doua conflagrație mondială, Uniunea Sovietică s-a asigurat că PCR, care se aflase în ilegalitate până atunci, va participa la guvernare și, în același timp, fostele autorități politice vor fi total excluse din peisajul politic și eliminate, în urma

⁴ A. Marchese, *Dizionario di retorica e di stilistica. Arte e artificio nell'uso delle parole*, Milano, Mondadori, 1981.

⁵ L. Dolezel, *Poetica occidentale. Tradizione e progresso*, Torino, Einaudi, 1990, p. 210 și urm.

⁶ B. Cepollaro, *La conoscenza del poeta: metamorfosi del realismo*, în « Baldus », n. 1, agosto 1991.

⁷ B. Cepollaro, *Idioletto (prima parte)*, « Nazione Indiana », 23 settembre 2014, <https://www.nazioneindiana.com/2014/09/23/ideoletto-prima-parte>.

proceselor, deportărilor, execuțiilor. Așadar, între 1945 și 1958, România s-a aflat sub ocupația *de facto* a URSS-ului, care și-a aplicat propriul model politic, economic, militar, educațional etc. de guvernare asupra națiunii române supuse, la fel ca în cazul celorlalte țări ocupate de către Armata Roșie⁸. Mulți indivizi, în special oponenți politici, deținători de terenuri și proprietăți și, în general, cei provenind din grupurile considerate privilegiate au fost întemnițați, au fost supuși la abuzuri fără număr, li s-au înscenat accidente menite să ascundă uciderile, s-a recurs la torturi și deportări în lagărele de muncă din Siberia, sau în cele înființate în România⁹.

Limbajul folosit de noile autorități politice era alcătuit din termeni polisemantici, vași, abstracti și bombastici, pe de o parte pentru a distra atenția de la principalele probleme de natură cotidiană, pe de altă parte, pentru a controla populația prin forța lui hipnotică și criptică, prin puterea cu care lăsau politrucii impresia că acest limbaj ar fi înzestrat. Adică un limbaj care de fapt nu avea nimic de spus, devenit în scurt timp un limbaj artificial, alcătuit din abrevieri și util pentru standardizarea gândirii, un limbaj esențial tautologic și propagandistic,

⁸ Din multitudinea de volume și studii consacrate acestei perioade cumplite din istoria României, amintim doar câteva din cele parcurse: Cf. V. Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, Humanitas, 1990; F. Guida, *La Romania contemporanea*, Milano, Nagard, 2003; A. Biagini, *Storia della Romania contemporanea*, Milano, Bompiani, 2004; I. Bulei, R. Merlo (a cura di), *Breve storia dei Romeni*, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 2006; F. Constantiniu, *Storia della Romania*, trad. it. di F. Del Fabbro e M. F. Pop, Soveria Mannelli, Rubettino, 2015; K. Hitchins, *Romania. Storia e cultura*, trad. it. di P. Budinich, Trieste, Beit, 2015.

⁹ Despre fenomenul deportărilor efectuate de regimul comunist în România și alte chestiuni conexe, ce țin de perioada în discuție, prezentăm o listă foarte condensată: I. Scurtu, C. Hlihor, *Anul 1940: Drama românilor dintre Prut și Nistru*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1992; N. Manolescu, *Holocaustul și Gulagul*, în « România literară », nr. 9, 11-17 martie 1998; D. Dobrinu (ed.), *Listele morții. Deținuți politici decedați în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1945-1958*, București, Polirom, 2008; M. Stănescu, *Reeducarea în România comunistă*, Volumele I-III, București, Polirom, 2010-2012; F. Constantiniu, *Retragerea trupelor sovietice din România (1958): aspecte obscure*, în « Historia », <https://historia.ro/sectiune/general/retragerea-trupelor-sovietice-din-romania-1958-571577.html>; *Povestea Elisabetei Rizea din Nucșoara. Urmată de mărturia lui Cornel Drăgoi*, relatări culese și editate de I. Nicolau și Th. Nițu, București, Humanitas, 2012; V. Ierunca, *Fenomenul Pitești*, București, Humanitas, 2013; M. Berindei, D. Dobrinu, A. Goșu (ed.), *Istoria comunismului din România*, Volumele I – III., București, Polirom, 2017; Th. Wolton, *O istorie mondială a comunismului*. Traducere de W. Tauwinkl, M. Piroteala, E. Ciocoiu, A. Cobuz, E. Marcu și Vlad Russo, Volumele I – III, București, Humanitas, 2020.

un fel de idiolect politizat¹⁰, care va sta la baza a ceea ce numim *limbaj de lemn*¹¹.

Expresia, așa cum este utilizată, este traducerea literală din limba franceză *Langue de bois*, inventată de Georges Clemenceau în 1919, și a devenit frecventă între anii șaptezeci și optzeci după ce a fost returnată în franceză din rusă prin intermediul polonezei¹². Imposibil să nu ne vină în minte „Nouvorba” orwelliană, teoretizată în romanul *1984*, singura limbă din lume al cărei vocabular este redus în fiecare zi¹³, limbă care poate transmite, concomitent, mesaje complet opuse.

Puterea limbajului asupra omului și instrumentele de utilizare a acestei puteri s-au aflat în centrul a numeroase analize științifice, referitoare în principal la domeniile semanticii și retoricii generale. Fenomenele lingvistice implicate și mecanismele care fac posibilă manipularea conștiinței destinatarului discursului, fie că este vorba de un singur individ sau de o întreagă societate, au fost descrise în detaliu. În acest context, au fost analizate și condițiile specifice de utilizare a limbii în societățile totalitare, în special în statele din fostul bloc socialist¹⁴.

¹⁰ Precizăm că, referindu-ne la idiolectul politizat nu avem în vedere pe acela care poate revigora estetic textul, ci, deocamdată, pe cel care reprezintă o decădere a limbii, implicit a gândirii, datorată clișeizării, lenei intelectuale, fricii sau traumei. Vom reveni asupra importante chestiuni a reînnoirii estetice prin apelul scriitorului la depozitul prăfuit reprezentat de limbajul de lemn.

¹¹ Françoise Thom a identificat patru caracteristici ale acestui limbaj: abstracția și evadarea din concret, tautologiile, metaforele nefericite și manieismul. (Cf. F. Thom, *La langue de bois*, Paris, Julliard, 1987; M. Kakutani, *The death of truth*, in « The Guardian », 14th July 2018).

¹² Cfr. M. Caparini, P. Fluri, *Civil Society and the Security Sector: Concepts and Practices in New Democracies*, LIT, Berlin–Hamburg–Münster, Verlag, 2006.

¹³ «You haven't a real appreciation of Newspeak, Winston', he said almost sadly. 'Even when you write it you're still thinking in Oldspeak. I've read some of those pieces that you write in "The Times" occasionally. They're good enough, but they're translations. In your heart you'd prefer to stick to Oldspeak, with all its vagueness and its useless shades of meaning. You don't grasp the beauty of the destruction of words. Do you know that Newspeak is the only language in the world whose vocabulary gets smaller every year?' » (G. Orwell, *1984*, Free eBooks at Planet eBook.com, pp. 66-67).

¹⁴ Cfr. M. Krongauz, *Impotenza della lingua nell'epoca del declino del socialismo*, versiunea originală în rusă pe: <http://virtual.mpsf.org/Mast4/krongauz1.htm>; M. Čudakova, *La lingua dell'epoca sovietica* (seminar susținut la Universitatea Stanford, prescurtat și adaptat), pentru textul integral în limba rusă: https://web.stanford.edu/dept/slavic/cgi-bin/files/Chudakova_Sovlex_syllabus.pdf (ambele contribuții sunt prezente în programul Limba rusă I al anului universitar 2017-2018, modulul B, diplomă de licență, literatură și filosofie, Universitatea din Roma „Tor Vergata”).

Concret, în paginile de față ne propunem să analizăm câteva expresii care se însciu în acest cod lingvistic, preluate dintr-unul din romanele scriitorului Eugen Uricaru, și, totodată, modul în care aceste expresii apar în versiunea italiană, pornind de la traducerea lor.

Eugen Uricaru (11 ianuarie 1946, Buhuși, județul Bacău) este un scriitor, scenarist, istoric și diplomat român. Între 2001-2005 a ocupat funcția de președinte al Uniunii Scriitorilor din România și a fost, pentru o scurtă perioadă, director al postului de radio România Cultural din Cadrul Societății Române de Radiodifuziune. A fost, de asemenea, atașat cultural și secretar de stat în Ministerul Afacerilor Externe, iar lucrările sale au avut o mare rezonanță în străinătate, dovadă fiind numeroasele traduceri ale cărților sale în limbi precum: maghiara, germana, franceza, rusa, chineza, sârba, macedoneana și, din 2019, italiana. Propunem o investigație, din perspectiva amintită, asupra romanului *Supunerea*¹⁵, apărut în 2006 la editura Cartea Românească din București. Versiunea în italiană a apărut în 2019 la editura milaneză Mimesis, cu titlul *La Sottomissione*¹⁶.

Un adevărat „roman total”, *Supunerea* este în același timp un roman psihologic, politic, social, simbolic, istoric, realist (chiar naturalist, în multe puncte ale sale), centrat pe realitatea paranoiei politice a regimurilor totalitare din Europa de Est în a doua jumătate a secolului trecut. Citind primele pagini ale cărții, textul creează o puternică impresie de incertitudine. Alături de informații disparate, neclare, înșelătoare, intră în scenă personaje despre care cititorul nu știe absolut nimic, deși strategia narativă le prezintă ca și când ele ar trebui cunoscute. Numai în *après-coup*-ul lecturii complete a *Supunerii* cititorul va putea găsi o „logică” unificatoare a tuturor evenimentelor. În unele puncte ale textului sunt indicate posibilele interpretări ale paranoiei politice specifice regimului stalinist românesc. Respectiva stare poate fi recunoscută și resimțită în folosirea unui limbaj particular de către unele personaje¹⁷. Așadar, pornind de la analiza unor expresii utilizate de ele, greu de

¹⁵ E. Uricaru, *Supunerea*, București, Cartea Românească, 2006.

¹⁶ E. Uricaru, *La Sottomissione*, trad. it. e a cura di I. Carannante, Milano-Udine, Mimesis, 2019.

¹⁷ I. Carannante, *Si riparte da Zero. “La Sottomissione” di Eugen Uricaru al vaglio della psicanalisi*, in E. Uricaru, *La Sottomissione*, cit., pp. 491-498.

înțeles dacă nu sunt cunoscute evenimentele istorice reale din România comunistă, vom încerca să oferim o interpretare mai amplă a intrigii românești, pentru a surprinde concretețea „semnificatului”.

În acest moment, poate este necesar să reamintim contextul și cadrul în care se dezvoltă intriga romanului. Protagonistă este Petra Maier, o elevă de liceu din orașelul Peta, din Banat, nu departe de Timișoara și de granița vestică a țării. În ultimele zile ale războiului, Petra, înainte de a-și susține examenul de bacalaureat, merge la poliție pentru a-și ridica actul de identitate. E remarcată de consilierul sovietic Pantelei Marcencu, care abuzează pe loc de puterea sa, acuzând-o pe tânără că a ascuns autorităților originile sale alogene, punând sub semnul întrebării grafia numelui¹⁸. Astfel debutează istoria personală a Petrei și istoria socială a României după ocupația sovietică, în perioada imediat postbelică. La ordinul consilierului Pantelei Marcencu, tânăra Petra este urcată cu forța în tren, împreună cu multe alte femei și fete germane, maghiare, rutence, slovace, vinovate, în ochii noilor autorități, de colaborare cu naziștii, și deportată într-un lagăr de muncă din Siberia, Dal'stroi, unitatea nr. 27, unde va ajunge după o lungă și înfiorătoare călătorie de două săptămâni¹⁹.

Supraviețuirea în acel loc neospitalier, dominat de vânt și gheață, era aproape imposibilă pentru deținuții îmbrăcați doar cu hainele avute pe ei în momentul arestării, devenite, între timp, niște zdrențe. Petra va reuși însă să se întoarcă acasă în urma unei sarcini „miraculoase”, pe care naratorul o învăluie, abil, într-o aură de mister. Viața în lagăr a însemnat pentru ea asumarea unei existențe aproape fantomatice, nevoită fiind să respecte un regulament carceral inuman, care se va dovedi însă plin de neconcordanțe și surprize. Această inconsecvență este prezentă nu numai în realitatea degradantă din Dal'stroi 27, ci și în limbajul folosit de torționarii protagonistei și de unele din tovarășele ei în nenorocire, un limbaj diferit de cel vorbit de victime și de restul lumii. Tot astfel, liderii și autoritățile politice românești comunicau de fapt printr-un limbaj incoerent, marcat de un polisemantism aflat la discre-

¹⁸ „Y”-ul lui Mayer, spre deosebire de „i”-ul lui Maier, denotă o origine mai germanică decât varianta lui Maier și, prin urmare, din perspectivă stalinistă, numele de familie al Petrei era legat de tabăra inamică, cea nazistă.

¹⁹ I. Carannante, *Si riparte da Zero*, cit., p. 492.

ția puterii și oricând modificabil, creând astfel o confuzie premeditată, menită să creeze panică și teroare în rândul populației. Parcă pe de o parte lumea era împărțită între cei care vorbeau limba română și, pe de altă parte, cei care vorbeau limba română de lemn, oarecum similar cu ce i se întâmplase limbii ruse în Uniunea Sovietică²⁰.

Un exemplu de limbă română „sovietizată” (la care oferim și varianta traducerii în italiană, pentru a observa alegerile stilistice operate), care folosește un vocabular birocratic și ermetic, îl găsim în următoarele rânduri: „Una dintre acestea era chestia cu supravegheatul din umbră pentru a nu se crea probleme de natură specială, neprevăzute în regulamentele de funcționare ale Gulagului”²¹ (Una di queste idee era la sorveglianza all’ombra: per non incorrere in problemi di natura speciale, non previsti dal regolamento amministrativo del Gulag²²) [s.n.].

Se pune imediat următoarea chestiune: care e această „natură specială” și de ce ar putea cineva să aibă probleme cu ea? Dacă se pătrunde în nebunia logicii sistemului Gulag, se află că Administrația prevedea că tinerilor gardieni – soldați recrutați la sfârșitul războiului și care aveau sarcina de a-i păzi pe deținuți – le este absolut interzis a fi văzuți de prizoniere, a le întâlni, pentru a se evita astfel orice fel de contact. Deținuților le era, de asemenea, strict interzis a se întâlni sau a privi spre un soldat. Prin urmare, era de neconceput ca femeile să rămână însărcinate în lagărul de concentrare. Aceasta e „natura specială” la care se referă fraza subliniată, rămasă, intenționat, obscură, neclară și face trimitere la întâlnirea erotică dintre un supraveghetor și o prizonieră. În traducere, s-a optat pentru menținerea esenței criptice și birocratică a mesajului printr-o translare cât mai literală posibil. (De remarcat este

²⁰ Michail Geller scrie, de exemplu, că cu ani în urmă a apărut o adevărată condiție de diglosie în societatea sovietică, adică utilizarea paralelă a două limbi: rusă și rusă sovietică. Aceste denominațiuni se impun în analogie cu distincția dintre scriitorii „ruși” (pre-revoluționari) și „sovietici” recurenți apoi în enciclopedii și manuale, chiar dacă se poate vorbi și de un „socialist rus”. Rusa sovietică a fost folosită în formele rituale de comunicare tipice societății sovietice. Este un limbaj destul de inconstant din punct de vedere al bagajului lexical, puternic supus modei, introdus în primul rând de modelele discursurilor Secretarului General și ale altor înalți oficiali de partid, dar care constituie totuși o entitate distinctă și autonomă a cărei gramatică și vocabular nu au fost încă scrise (Cf. M. Geller, *Lingua russa e lingua sovietica*, in « Russkaja mysl », 8 maggio 1980).

²¹ E. Uricaru, *Supunerea*, cit., p. 43.

²² E. Uricaru, *La Sottomissione*, cit., 47.

și absurditatea din acest regulament, în care soldaților li se trasa obligativitatea de a supraveghea deținuții, fiindu-le, în același timp, interzis a se uita la ei...).

În consecință, deținuții și supraveghetorii nu puteau crea niciun fel de înțelegere între ei, așa că le era aproape imposibil să conspire în planificarea unei rebeliuni care ar fi putut arunca în aer sistemul din interior. Dacă nu se poate concepe comunicarea în absența cuvântului, a dialogului, cu atât mai mult este ea imposibilă și improbabilă în lipsa contactului vizual. Izolarea cât mai „ermetică” posibil este o altă cerință indispensabilă pentru instaurarea unui regim totalitar. Când individul e singur, e prin definiție neputincios, scria Hannah Arendt și adăuga: “teroarea poate conduce la modul absolut doar niște oameni care sunt izolați unii de alții”²³. Nevolnic e omul atunci când dimensiunea politică a vieții sale este anihilată, altfel spus când e împiedicat să acționeze împreună cu ceilalți în urmărirea unui interes comun:

[...] Guvernarea totalitară, ca toate tiraniile, nu ar putea în mod sigur exista fără să distrugă domeniul public al vieții, adică fără să distrugă, izolând oamenii, capacitățile lor politice. Însă dominația totalitară este o nouă formă de guvernare, nouă în înțelesul că nu se mulțumește cu această izolare și distruge deopotrivă și viața privată. Ea se bazează pe singurătate, pe experiența de a nu mai aparține deloc lumii, care se numără printre cele mai radicale și disperate experiențe ale omului. Singurătatea, terenul obișnuit al terorii, esența guvernării totalitare, pentru ideologie și logică, pregătirea călăilor și victimelor, este strâns legată de dezrădăcinare și inutilitate, care au fost blestemul maselor moderne încă de la începutul revoluției industriale care au devenit acute odată cu apariția imperialismului, la sfârșitul secolului trecut, și cu prăbușirea instituțiilor politice și a tradițiilor sociale, în vremea noastră. A fi dezrădăcinat înseamnă a nu-ți mai avea niciun loc pe lume, recunoscut și garantat de alții; a fi de prisos, inutil, înseamnă a nu-i mai aparține lumii deloc. Dezrădăcinarea poate fi condiția prealabilă pentru a ajunge să fii de prisos [...]”²⁴.

²³ H. Arendt, *Originiile totalitarismului*, ediția a III-a, traducere de I. Dur e M. Ivănescu, București, Humanitas, 2014, p. 584.

²⁴ *Ibid.*, p. 585.

În contextul acestei „singurătăți”, Petra și ceilalți deținuți sunt nevoiți să facă față greutății cotidiene într-un mediu în care conducătorii lagărului – alți deținuți care reușiseră să obțină, prin pricepere sau noroc, o poziție privilegiată față de ceilalți – se poartă chiar mai crud decât superiorii înșiși. Adesea, cu cât opresiunea este mai aspră, cu atât mai răspândită este, în rândul celor asupriți, dorința de a colabora cu puterea, așa cum a mărturisit Primo Levi²⁵. Astfel, limbajul de lemn ajunge a fi folosit până și de șefii lagărelor. Limbajul asupritorilor, după cum demonstrează aceste rânduri ale romanului uricarian, coboară până în cercurile prime, cele mai de jos ale exercitării puterii: „Puterea sovietică pedepsește aspru pe cei care încalcă regulamentele, dar ea este cea mai omenoasă putere din lume”²⁶ (Il potere sovietico punisce severamente coloro che violano il regolamento, ma è il potere più umano del mondo”²⁷). E declarația făcută de Mariam Bek, cea care conduce lagărul de concentrare Dal’stroi, când se adresează tuturor deținuților. Este posibil a fi resimțită încă o dată nu atât inconsecvența tipică a limbajului de lemn, cât cinismul, răutatea și profunda inumanitate a gândirii care îl generează. A spune femeilor care au pierdut totul – sănătatea, bunurile, demnitatea, întreaga lor viață – din cauza unei puteri samavolnice, că

²⁵ Deși romanul lui E. Uricaru este plasat în lagărele de muncă sovietice, distincția pe care Primo Levi o face față de diferitele tipuri de victime care au colaborat cu regimul este foarte semnificativă, deoarece ajută la o mai bună înțelegere a relațiilor de putere care stau la baza tuturor totalitarismelor: „Chi diventava Kapo? Occorre ancora una volta distinguere. In primo luogo, coloro a cui la possibilità veniva offerta, e cioè gli individui in cui il comandante del Lager o i suoi delegati (che spesso erano buoni psicologi) intravedevano la potenzialità del collaboratore: rei comuni tratti dalle carceri, a cui la carriera di aguzzini offriva un’eccellente alternativa alla detenzione; prigionieri politici fiaccati da cinque o dieci anni di sofferenze, o comunque moralmente debilitati; più tardi, anche ebrei, che vedevano nella particola di autorità che veniva loro offerta l’unico modo di sfuggire alla “soluzione finale”. Ma molti, come accennato, aspiravano al potere spontaneamente: lo cercavano i sadici, certo non numerosi ma molto temuti, poiché per loro la posizione di privilegio coincideva con la possibilità di infliggere ai sottoposti sofferenza ed umiliazione. Lo cercavano i frustrati, ed anche questo è un lineamento che riproduce nel microcosmo del Lager il macrocosmo della società totalitaria: in entrambi, al di fuori della capacità e del merito, viene concesso generosamente il potere a chi sia disposto a tributare ossequio all’autorità gerarchica, conseguendo in questo modo una promozione sociale altrimenti irraggiungibile. Lo cercavano, infine, i molti fra gli oppressi che subivano il contagio degli oppressori e tendevano inconsciamente ad identificarsi con loro” (Cf. P. Levi, *I sommersi e i salvati*, Torino, Einaudi, 2007, pp. 33-34).

²⁶ E. Uricaru, *Supunerea*, cit., p. 104.

²⁷ E. Uricaru, *La Sottomissione*, cit., p. 117.

au de-a face cu „cea mai omenoasă putere din lume” nu e doar dincolo de absurd, cât e semnul unei gândiri criminale, care se bucură din plin că a ajuns să conducă lumea, că poate să manipuleze și își poate bate joc de viețile și de mințile oamenilor. Însă trebuie ținut cont că cei care lansează vorbe de felul acesta, precum Mariam Bek, nu fac altceva decât să reia, într-o manieră mecanică, automată, niște clișee de limbaj în al cărui adevăr nici nu mai contează dacă cred. Pentru aspectul care ne interesează acum, importantă e doar maniera de perpetuare, de multiplicare a generării limbii de lemn.

Un alt exemplu al manipulării efectuate de limba de lemn îl întâlnim atunci când personajul Antonela Furdu îi răspunde dojenitoare Petrei: „- Ai unde să stai? / Petra dădu din cap că nu. / - Dacă aveam nu mă găseau rușii pe stradă, zise. Antonela se încruntă. / - Soldații sovietici, ori, mai bine, ostașii sovietici²⁸” (- Hai un posto dove stare? / Petra fece no con la testa. / - Se l'avessi avuto i russi non mi avrebbero trovata per strada, le ripose. Antonela aggrottò la fronte. / - Vorrai dire i soldati sovietici, o meglio gli eroi sovietici²⁹).

Cum se observă, Antonela – membră a Secției Comitetului de Apărare Patriotică, care a primit-o pe Petra Maier după ce a părăsit lagărul de concentrare – o corectează pe tânăra întoarsă din detenție pentru că s-a referit la soldații sovietici utilizând termenul generic „ruși”, folosind cuvântul *ostaș*, care în română înseamnă *militar*, dar, în plus, are o nuanță pozitivă aproape în orice context e întâlnit, adesea eroică, soldatul fiind mereu „cel bun”, „al nostru”, „prietenul care face parte din tabăra noastră”, sau, dacă e străin, cel care merită respect, pentru că e fie viteaz, fie înțelept, fie omenos etc. În română, cuvântul *ostaș* apare foarte rar în contexte referitoare la *dușman*, la *adversar*, la cel aflat *de cealaltă parte*³⁰. Din acest motiv, în traducere, chiar dacă termenul în

²⁸ E. Uricaru, *Supunerea*, cit., p. 112.

²⁹ E. Uricaru, *La Sottomissione*, cit., p. 126.

³⁰ În Dicționarul-tezaur al limbii române, la articolul *ostaș*, e dată o serie lungă de exemple edificatoare, ce pot susține afirmația făcută: „[...] *Eu sunt ostaș; precum vezi, țărmonii multe nu fac*. KOTZEBUE, U. 16/18. *Ah, cât de fericit aș fi acum când aș ave o bucățică de pâne... cât de neagră, precum este ace ce o mănâncă ostașii!* DRĂGHICI, R. 86/1. *Puțin erau la număr ostașii României*. ALEXANDRESCU, M. 29. *Privește-i!... cum se bate, ostaș lângă ostaș!* ALECSANDRI, T, II, 173. *Nu zâmbea nici la... poveștile bătrâne și glumețe ale ostașilor înălbiți în bătălie*. EMINESCU. N. 3. *Oamenii umblaru... că în zi de sârbătoare, ostașii se gătiră ca de alai*. ISPIRESCU, L. 36, cf. ALEXI, w. *Ce păzeau ostașii aici? [...] Dragii mei, ostașii mei,*

italiană este literal „militar”, am preferat să-l redăm cu lema „erou”, pentru a transmite mai bine valoarea pozitivă pe care o posedă acest cuvânt în limba română. Am încercat așadar să trecem dincolo de simplul semnificativ pentru a permite cititorului să înțeleagă mai bine conținutul românescului *ostaș*. La urma urmei, cum susține Antonio Prete, traducerea nu este doar mijlocul prin care se transferă limba unui text într-o altă limbă, ci este mai presus de toate un mijloc de cunoaștere și interpretare și uneori de reinventare a celui alt text³¹.

În fața unui text ca cel al lui Eugen Uricaru, traducătorul poate surprinde mijloace și coduri lingvistice care semnaleză prezența unor presupoziii eronate din punct de vedere logic, asupra cărora se creează un întreg discurs propagandistic, așa cum se poate vedea în următoarele rânduri: „Lepra are incubajia de minim 20 de ani. Atunci vom trăi în socialism și chiar și această boală va fi eradicată. Trebuie să trecem hotărât la distrugerea amintirilor despre societatea burghezo-moșierescă, spunea Marcencu”³² (La lebbra ha un'incubazione di minimo vent'anni, allora vivremo nel socialismo e anche questa malattia sarà debellata. Dobbiamo essere decisi nella distruzione dei ricordi della società borghese e dei grandi proprietari terrieri, diceva Marcencu³³).

Cuvintele lui Marcencu sunt replică la un blestem aruncat de o femeie ce fusese dată afară din propria-i locuință de către noile autorități: oricine ar îndrăzni să intre în casa ei să fie lovit de lepră! Din perspectiva subiectului propus de noi, demnă de interes aici este aserțiunea lui Marcencu conform căreia chiar și lepra va fi eradicată în viitoarea eră socialistă. Trebuie amintit că una dintre constantele ideologiei comuniste era promisiunea că, într-un viitor neprecizat, toate problemele sociale vor fi rezolvate: nu vor mai exista diferențe între bogați și săraci, „greșelile” comise în trecut (de către „dușmanii poporului”) vor fi „corectate” de noul regim devenit peren, se va crea omul nou și se va crea o conștiință socialistă. Toate aceste „soluții” din viitor erau menite a

Puișori viteji de zmei. ALECSANDRI, P. P. 21. *Dar un turc, ostaș vestit, Către turci așa-a grăit*. BIBICESCU, P. P. 312, cf. ZANNE, P. VIII, 54. [...] *A fost ostaș al unui ideal*. SADOVEANU, E. 176. [...] (Dicționarul Limbii Române (DLR), Serie nouă, Tomul VII, Partea a 2-a, Litera O, București, Editura Academiei, 1969).

³¹ A. Prete, *Introduzione*, cit., p. XIII.

³² E. Uricaru, *Supunerea*, cit., p. 166.

³³ E. Uricaru, *La Sottomissione*, cit., p. 183.

sublinia credința într-o ideologie și în puterea limbajului ce o slujea, convingere adânc înrădăcinată în mintea personajelor puternic îndoctinate. Cei asemeni lui Marcencu susțineau, mai mult propagandistic decât științific, că regimul era capabil să stârpească chiar și o boală incurabilă.

La fel ca orice regim totalitar, și cel comunist a căutat să folosească știința în propriul său interes, deturnând-o, adesea, de pe făgașul ei firesc. Din instrument capabil să (se) elibereze de dogme, de a pune în discuție orice credință, devenea exact contrariul, calea prin care se valida, oricât de strâmb și de grotesc era rezultatul, „adevărul” regimului. Astfel, discursul științific a sacrificat veridicitatea pentru a sluji, ori chiar a deveni ideologie³⁴. Este un destin pe care știința îl împărtășește cu toate discursurile care devin dominante: inițial, ele sunt un argument cu care o minoritate provoacă o majoritate, apoi sunt asumate drept discurs al majorității, după care se îndreaptă într-o direcție contrară celei originale. În esență, acest gen de discurs „științific”, ca orice discurs dominant, devine instrumentul de sprijin al oportunismului, minciunii, înșelăciunii, manipulării și puterii³⁵. Spre exemplu, în romanul lui E. Uricaru, rezultatele cercetărilor unui doctorand nu sunt nici măcar contestate, discutate, criticate, ci de-a dreptul ignorate și socotite sminteli pure, deși ele ajunseseră la adevăruri care luminau ceea ce era o enigmă adâncă până atunci³⁶.

³⁴ Pentru mai multe informații vezi: S. Caruso, *La scienza incompiuta. Considerazioni sulle improduttività della scienza nell'URSS*, in « Quaderni Piacentini », n. 48-48, anno XII, pp. 141-160.

³⁵ M. Desmet, *Psicologia del totalitarismo*, trad. it. di P. Pane, Bologna, La Linea, 2022, pp. 26-27. Pentru o discuție a cazurilor actuale de manipulare a științei vezi: D. Fanelli, *How Many Scientists Fabricate and Falsify Research? A Systematic Review and Meta-Analysis of Survey Data*, in « Plos One », 4, art. n. e5738, 2009; J. P. A. Ioannidis, *Why Most Published Research Findings Are False*, in « PLoS Med », 2, e124, 2005, <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.0020124>.

³⁶ „Numai întâmplarea a făcut ca un doctorand să citească dosarul mostrelor și să se apuce de treabă. Rezultatul a fost considerat o probă tipică de amatorism în cercetare și nici măcar n-a fost folosit în teza care avea ca subiect ceva legat de limfogranulomatoză și anemia pernicioasă. [...] Era evident că doctorandul greșise undeva, ori alterase probele pentru că deși Cezar era o slăbătură nu putea fi considerat subnutrit.” E. Uricaru, *Supunerea*, cit., p. 10. («Il caso volle che un dottorando in medicina si fosse messo a leggere l'archivio con i prelievi di Cezar e avesse cominciato a lavorarci su. Il risultato delle sue ricerche fu considerato troppo dilettantesco e non fu nemmeno adoperato nella sua tesi che aveva come argomento la linfogranulomatosi e l'anemia pernicioosa. [...] Pertanto, il dottorando doveva aver sbagliato qualcosa, o alterato i prelievi, poiché sebbene Cezar fosse molto magro, non era denutrito», E. Uricaru, *La Sottomissione*, cit., pp. 10-11).

La acest nivel se plasează subiectul ideal dominat de statul totalitar, adică subiectul a cărui conștiință critică s-a atrofiat, chiar și atunci când el este, așa cum e cazul în romanul citat, un „profesionist” al „culegerii de informații”, un stâlp al regimului, adică. „... Auzi, dom’le, să te iei după gura târgului în munca de informații, mi-am pierdut mințile, nu alta [...]”³⁷, își spune personajul Nicolae Crăciun, ofițer al poliției secrete, dovedind că nici măcar el nu era capabil să vadă adevărul relevant de știință, deși avea acces la toate datele posibile. Prin urmare, până și „profesionalismul” slujitorilor zeloși ai regimului nu era decât un mit.

Știința (sau pseudoștiința) e un mijloc de slujire a statului autoritarist, dar principala cale prin care se realizează „supunerea” rămâne limba. S-ar putea vorbi deci de un fel de „supunere lingvistică” prin care are loc o banalizare a limbii, care suferă maltratări în regulile și structurile sale. Într-adevăr, printre victimele regimurilor totalitare se numără cu siguranță și cultura și limba țărilor în care s-au instalat³⁸. Mecanismele lingvistice ale limbii române „sovietizate” extrase din romanul lui E. Uricaru sunt prin urmare tipice unui limbaj al puterii, o limbă care se construia în paralel cu afirmarea inițială a statului totalitar, ai cărui primi ani au fost în România epoca celei mai intense înșelări a populației de către stat în urma rusificării culturii³⁹.

De altfel, studiul limbii ruse fusese introdus ca obligatoriu pentru elevii români, începând din școala elementară și până în anul al treilea de universitate, vreme de un deceniu. Mulți din cei care predaseră limba rusă fuseseră pregătiți la institutul de specialitate „Maxim Gorki” și rusificarea a fost finalizată de Muzeul Româno-Rus, Institutul Româno-Sovietic și editura Cartea Rusă. Moștenirea latină și relațiile culturale cu Europa de Vest au trecut în plan secund în fața unei poziții mai mult „continentale” și mai presus de toate a unei Românii integrate în lumea slavă⁴⁰.

De-a lungul anilor lungi ai regimului comunist, limba română a suferit apoi o influență din ce în ce mai directă și mai recunoscută din partea ideologiei dominante, care i-a afectat profund lexicul și seman-

³⁷ E. Uricaru, *Supunerea*, cit., p. 10.

³⁸ D. Cerbasi, *Le lingue al tempo del totalitarismo: spunti dall’opera di Gabriela Adameșteanu*, în « Orizzonti culturali italo-romeni », n. 1, gennaio 2020, http://www.orizzonticulturari.it/it_recensioni_Donato-Cerbasi-2.html.

³⁹ F. Guida, *Romania*, Milano, Unicopoli, 2005, p. 216.

⁴⁰ *Ibid.*, pp. 216-217.

tica. Au fost inventate noi expresii și li s-au dat noi semnificații sau conotații termenilor deja folosiți. Ideologia pătrunsese într-o multitudine de termeni, până și în cei mai uzuali, mai banali ai vieții cotidiene, iar adjectivul „politic” căpătase conotații sinistre și tulburătoare, nu numai în discursurile și propaganda regimului, ci și în dialogurile comune dintre oameni în viața de zi cu zi, așa cum se întâmplase și în URSS⁴¹.

Cu toate acestea, este greu de stabilit în ce măsură este cu adevărat posibil să descriem o limbă de lemn proprie idiomului românesc, dar cu siguranță este util să facem o diferență între aceasta și limba română standard, să evidențiem încălcările normelor lingvistice admise în contextul utilizării demagogice a limbii, pentru a le putea recunoaște mereu⁴².

Printre trăsăturile cele mai generale ale limbajului de lemn românesc ar fi bine de amintit preferința pentru anumite expresii standardizate și interzicerea categorică a jocurilor verbale de orice fel. Sintaxa acestui limbaj avea funcția, printre altele, de a ascunde sensul a ceea ce se comunica, transformându-se, pentru neinițiați, mai degrabă într-o incantație; pe de altă parte, cei inițiați aveau indicii care le decriptau sensurile (uneori contrare, precum bine le descria Orwell) conținute de textul în cauză. Structurile sintactice ale acestui limbaj sunt în primul rând stereotipuri, bazate pe principiul eliminării „vechiului limbaj” pentru a lăsa loc unor noi expresii, din ce în ce mai scurte și mai de neînțeles: „în lada de gunoi a istoriei”⁴³, unde ajung toți cei care se opun partidului, așa cum crede Pantalei Marcencu; însă expresia a devenit un loc comun în vorbirea politică chiar și după dispariția comunismului, cum se poate auzi chiar și în discursurile publice ale fostului președinte al României, Ion Iliescu.

Totuși una dintre caracteristicile fundamentale ale discursului de lemn este, fără îndoială, desemantizarea textului. Tocmai acest mecanism determină multe dintre fenomenele descrise mai sus. Însă desemantizarea nu implică o pierdere totală a sensului, ci doar una parțială, de regulă păstrând o valență de judecată, sau chiar dobândind-o, dacă

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² În acest sens, ar fi interesant de stabilit paralele exclusiv lingvistice între limbile de lemn ale diferitelor regimuri politice totalitare. De exemplu, între româna epocii sovietice și rusa din URSS, sau limba unui alt regim mai puțin durabil, cum ar fi germana politizată din timpul celui de-al treilea Reich, sau chiar limbile („de lemn”) ale altor țări socialiste.

⁴³ E. Uricaru, *Supunerea*, cit., p. 173.

nu era prezentă. Paradoxal, acest limbaj are o puternică încărcătură emoțională, tocmai pentru că include un număr mare de cuvinte care exprimă judecăți substanțial lipsite de conținut: „Să vă vedeți de treabă că noi am intervenit, să nu ne faceți de râs, avem toată încrederea, nu?”⁴⁴ (Ma mi raccomando, noi siamo intervenuti, non ci faccia fare una brutta figura, ci possiamo fidare, vero?⁴⁵). Fraza lapidară pe care reprezentantul partidului o rostește înaintea Petrei, în care precizează că statul își pune toată încrederea în ea, compusă din îndemnul osificat „să vă vedeți de treabă”, pronumele „noi” (desemnând Puterea) și particula negativă „nu” (care e de fapt o afirmație mascată sub o întrebare retorică), transmite o amenințare implicită, evidentă (cum că nu ar fi deloc de dorit ca această încredere acordată cu largă bunovăință să-i fie înșelată), totul sub aparența unei oferte menite să sublinieze umanismul, bunătața și grija partidului față de cei aflați în nevoie.

Parțiala golire de sens explică și prezența în această limbă de proveniență sovietică a unui număr mare de nume proprii sau de termeni care dobândesc valorile numelui propriu, așa cum multe apar frecvent și în romanul *Supunerea*: Partid, Comitetul Central, Secretar General, Comandant Suprem și altele. Folosirea pe scară largă a numelor proprii, consolidată și de abrevieri, permite ca obiectele indicate să fie scoase în afara sistemului semantic al limbii și, prin urmare, permite crearea unei noi mitologii, care nu e limitată de sistemul de semnificații al limbajului comun. Altfel spus, aceste cuvinte nu desemnează concepte neutre, nealterate de ideologie, ci entități aproape religioase, mitice, în fața cărora omului nu-i rămâne decât să se plece și să se închine. Spre exemplu, în *Supunerea* sintagme precum „consilier sovietic” sau „secretar de partid” nu desemnează pur și simplu funcționarii respectivi, ci niște ființe aproape mesianice, ale căror decizii, cuvinte, judecăți deveneau instantaneu literă de lege, erau de necontestat și de neînchipuit chiar că ar putea îndrăzni cineva a le contesta. A se vedea, în acest sens, hotărârea luată pe loc de Pantalei Marcencu de a o deporta pe eleva Petra cu primul tren care pleca spre Siberia, ori cea luată de Teodor Grancea de a o angaja la casa partidului pe aceeași Petra, ani mai târziu, în ciuda „tinichelei” care o însoțea.

⁴⁴ E. Uricaru, *Supunerea*, cit., p. 183.

⁴⁵ E. Uricaru, *La Sottomissione*, cit., p. 204.

Desemantizarea textului complică și uneori face imposibilă parafrazarea lui în actul traducerii, cum e cazul romanului *Supunerea*, fapt ce plasează traducătorul în fața unor mari dileme de interpretare. Nu doar că e pus în fața realității unei epoci marcate de absurdități și nebunie, ce își atinge culmile o dată cu relevarea universului concentraționar (unde a fost anihilată mai întâi partea juridică și apoi cea morală a ființei umane, pentru a se ajunge, în final, la distrugerea completă a individualității sale unice și singulare și la coborârea lui la gradul de animalitate), ci și în fața trivializării și decăderii fără precedent a limbajului. Toate acestea nu s-au întâmplat brusc, lagărul de concentrare a fost doar punctul culminant al unui sistem totalitar. Această stare de lucruri a fost precedată de o serie de etape în care regimul s-a justificat ideologic pentru a obține consimțământul popular și a făcut-o pe baza filozofiei politice marxist-leniniste. Unul dintre cele mai eficiente instrumente, dacă nu cel mai eficient, pentru a determina această derivă umană a fost cu siguranță *cuvântul* (opus integral sensului biblic, unde *Cuvântul* era creator, și nu anihilator), care a fost desfigurat de „banalitatea răului”, prin limbajul de lemn care nu cunoaște granițe geografice și care a reușit să viruseze până și cele mai strălucite minți ale secolului al XX-lea. Chiar și astăzi, unele limbi sunt deformate de anumite mecanisme lingvistice care încearcă să influențeze conștiința colectivă și individuală în urmărirea unor obiective politice specifice, de-ar fi să ne gândim numai la dictaturile actuale. Prin urmare, având în vedere evenimentele geopolitice de astăzi, ar trebui acordată o mult mai mare atenție analizelor științifice asupra acestui fenomen lingvistic (care trebuie însă corelate cu cele istorice, politice, chiar filozofice), care a permis și permite încă manipularea conștiinței populare prin discursul politic totalitar.

